

משה ודין ערי מקלט

וְאִשֶּׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לִידּוֹ וְשָׁמְתִי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה: (שמות כא יג).¹

וַיִּדְבֶּר ה' אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הִירְדֵן אֶרְצָה כְּנָעַן: וְהִקְרִיתֶם לָכֶם עָרִים עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם וְנָס שָׁמָּה רֹצֵחַ מִכַּף־נֶפֶשׁ בְּשִׂגְגָה: וְהָיוּ לָכֶם הָעָרִים לְמִקְלָט מִגָּאֵל וְלֹא יָמוּת הָרֹצֵחַ עַד־עֲמֹדוֹ לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפָּט: (במדבר פרק לה פסוקים ט-יב).²

אִזּוּ יִבְדִּיל מֹשֶׁה שְׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הִירְדֵן מִזְרְחָה שְׁמֶשׁ: לְנֹס שָׁמָּה רֹצֵחַ אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת־רֵעֵהוּ בְּבִלְיַדְעָתוֹ וְהוּא לֹא שָׂא לֹו מִתְּמַל שְׁלֹשָׁם וְנָס אֶל־אַחַת מִן־הָעָרִים הָאֵל וְחָי: (דברים פרק ד פסוקים מא-מב).³

כִּי־יִכְרִית ה' אֶלְהֵיךָ אֶת־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' אֶלְהֵיךָ נָתַן לָךְ אֶת־אֶרְצָם וַיִּרְשָׁתָם וַיִּשְׁבַּת בְּעָרֵיהֶם וּבְבִתְיֵיהֶם: שְׁלוֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אֶרְצֶךָ אֲשֶׁר ה' אֶלְהֵיךָ נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ: תִּכְוֵן לָךְ הַדֶּרֶךְ וְשְׁלֹשֶׁת אֶת־גְּבוּל אֶרְצֶךָ אֲשֶׁר יִנְחִילֶךָ ה' אֶלְהֵיךָ וְהָיָה לְנוֹס שָׁמָּה כְּלִרְצוֹנְךָ: וְאִם־יִרְחִיב ה' אֶלְהֵיךָ אֶת־גְּבוּלֶךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִךָ וְנָתַן לָךְ אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר דַּבֵּר לָתֵת לְאַבְתָּיִךָ: ... וַיִּסְפַּת לָךְ עוֹד שְׁלֹשׁ עָרִים עַל הַשְּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה: (דברים יט א-ט).⁴

וַיִּדְבֶּר ה' אֶל־יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר תָּנוּ לָכֶם אֶת־עָרֵי הַמִּקְלָט אֲשֶׁר־דִּבַּרְתִּי אֲלֵיכֶם בְּיַד־מֹשֶׁה: ... וַיִּקְדָּשׁוּ אֶת־קֹדֶשׁ בְּגִלְגַּל בְּהַר נַפְתָּלִי וְאֶת־שֵׁכֶם בְּהַר אֶפְרַיִם וְאֶת־קִרְיַת אַרְבַּע הַיָּא חֲבֵרוֹן בְּהַר יְהוּדָה: וּמֵעַבְרֵי הִירְדֵן יִרְחוּ מִזְרְחָה וְנָתְנוּ אֶת־בָּצָר בְּמִדְבַר בְּמִישֵׁר מִמִּטָּה רְאוּבֵן וְאֶת־רָאֵמֹת בְּגִלְעָד מִמִּטָּה־גֹד וְאֶת־גִּלְוֹן גּוֹלֶן בְּשֹׁן מִמִּטָּה מִנְּשָׁה: (יהושע פרק כ).⁵

מסכת מכות פרק ב משנה ד – מתחילות לקלוט בימי יהושע

להיכן גולין? לערי מקלט שלוש שבעבר הירדן ולשלוש שבארץ כנען, שנאמר: "את שלוש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלוש הערים תתנו בארץ כנען וגו' (במדבר לה יד). עד שלא נבחרו שלוש שבארץ ישראל, לא היו שלוש שבעבר הירדן קולטות, שנאמר: "שש ערי מקלט תהיינה" (שם יג) - עד שיהיו ששֶׁתֶּן קולטות כאחד.⁶

מסכת מכות דף י ע"א – חשיבות התחלת מצווה

¹ האזכור הראשון של דין ערי מקלט בתורה, אמנם לא בשם זה, הוא בספר שמות פרשת משפטים, בתוך שלל דינים ומשפטים שרובם מנוסחים בלשון קצרה. וכך גם בדין זה "אשר לא צדה". סתמה התורה ולא פירשה מה הם פרטי דין ההורג נפש בשגגה ומהו אותו המקום "אשר ינוס שמה", כאילו רמזה שעתידים אלה להתפרש בהמשך.

² אזכור שני של דין ערי מקלט נמצא בפרשת מסעי, במדבר פרק לה, המוקדש כולו לדין זה, בעקבות מצוות הירושה וחלוקת הארץ לשבטים ומתן הערים ללוויים (שכולן משמשות כערי מקלט זמניות כפי שנראה). פרק זה מכיל את פרטי דין רוצח בשגגה ודין עיר המקלט. כאן גם נזכר שיש להקצות שש ערי מקלט (ראשיות): שלוש בעבר הירדן המזרחי ושלוש במערב, אך לא נקב בשמם.

³ וחזר ונשאל דין זה בספר דברים – משנה תורה, בלי כל פרטי הדינים, אבל תוך אזכור שמם של שש ערי המקלט: "אֶת־בָּצָר בְּמִדְבַר בְּאֶרֶץ הַמִּישֵׁר לְרְאוּבֵן וְאֶת־רָאֵמֹת בְּגִלְעָד לְגֹדִי וְאֶת־גִּלְוֹן בְּשֹׁן לְמְנַשֵּׁי" וקיום המצווה הלכה למעשה בידי משה עצמו. יכולים היינו אם כך למקם דף זה בפרשת משפטים או בפרשת מסעי, אך בחרנו בפרשת ואתחנן מפני כבודו של משה והקשר המיוחד שלו לדין ערי מקלט כפי שיתבאר עוד להלן.

⁴ ובא הצינוי בפעם הרביעית, פעם שנייה בספר דברים – משנה תורה, על מנת לחדש את דין "תכין לך הדרך", שבית הדין מצווה שיהיו "כותבין מקלט מקלט על פרשת דרכים כדי שיהא רואה וגולה לערי מקלט" (תוספתא מכות פרק ג הלכה ה) ושהיו "מכוונות להן דרכים מזו לזו" (מסכת מכות פרק ב משנה ה, את נושא ה"מכוונות" נראה להלן). כמו כן חידשה כאן התורה ש"אם ירחיב" וגבולות הארץ יתפשטו ("בימות המשיח", מדרש תנאים לדברים על הפסוק, "לעתיד לבוא", רש"י על הפסוק) יש להוסיף עוד שלוש ערי מקלט ובסה"כ תשע. ועדיין יש לשאול מה זכתה מצווה זו שנזכרה בתורה ארבע פעמים? כל פעם בתוספת דין מסוים? לא מצאנו מי שמתייחס לעניין זה, כפי שמוסבר למשל, באיסור "לא תבשל גדי בחלב אמו, שנזכר בתורה שלוש פעמים. ראו ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קד: "לא תבשל גדי בחלב אמו, למה נאמר? כנגד שלש בריתות שכרת הקב"ה עם ישראל שלש פעמים: אחת בחורב ואחת בערבות מואב ואחת בהר גריזים ובהר עיבל". וכאן שואלים את הבת והבן בשולחן שבת: אילו עוד מצוות את/ה מכירה שנזכרות בתורה שלוש פעמים ואולי אף יותר?

⁵ ונשלם הדין בימי יהושע בעת כיבוש הארץ, וממנו משמע שגם ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי, אותם הבדיל משה, קדשו סופית רק בימי יהושע, עם השלמת כיבוש הארץ ובמקביל לקידוש ערי המקלט אשר בעבר הירדן המערבי. ראו גם בקטע שהשמטנו חזרה על פרטי הדין עצמו: מי יכול להימלט לעיר המקלט ומתי, מה תפקיד "העדה" השופטת וכו', בפירוט אשר מזכיר את פרק לה בספר במדבר. וגם חידוש לשוני מעניין מצאנו שם: ערי המקלט נקראים: "ערי המועדה". ראו במקור שם.

⁶ אז מה עשה משה בפרשתנו? מהו "אז יבדיל משה"? תשובה חלקית כבר נרמזה בהערה הקודמת. תשובה נוספת, להלן.

א"ר תנחום בר חנילאי: מפני מה זכה ראובן לימנות בהצלה תחילה? מפני שהוא פתח בהצלה תחילה, שנאמר: "וישמע ראובן ויצילהו מידם" (בראשית לו כא).⁷

דרש רבי שמלאי: מאי דכתיב: "אז יבדיל משה שלוש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש"? אמר לו הקב"ה למשה: הִזְרַח שמש לרוצחים. איכא דאמרי, א"ל: הִזְרַחַתְּ שמש לרוצחים.⁸

דרש רבי סימאי, מאי דכתיב: "אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה" (קהלת ה ט)? אוהב כסף לא ישבע כסף - זה משה רבינו, שהיה יודע שאין שלוש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שלא נבחרו שלוש בארץ כנען, ואמר: מצוה שבאה לידי אקיימנה.⁹

"ומי אוהב בהמון לא תבואה" - למי נאה ללמד בהמון? מי שכל תבואה שלו.¹⁰ והיינו דא"ר אלעזר: מאי דכתיב: "מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו"? למי נאה למלל גבורות ה'? מי שיכול להשמיע כל תהלתו.¹¹

ויקרא רבה כב ב פרשת אחרי מות - מצווה על שמו של משה

"אוהב כסף לא ישבע כסף" - אוהב מצוות לא ישבע מצוות; שכל מי שהוֹמָה וּמְהָמָה אחר המצוות, ומצווה קבועה לדורות אין לו, מה הנאה יש לו?¹² תדע לך שהוא כן, שהרי משה כמה מצות וצדקות עשה, וכמה מעשים טובים היו בידו, ויש לו מצוה קבועה לדורות, זהו שכתוב: "אז יבדיל משה".¹³

דברים רבה ב כה-כז פרשת ואתחנן - למה דווקא מצוות ערי מקלט¹⁴

⁷ הכוונה, כמובן, להצלת יוסף מידי האחים שבקשו להורגו. ראו אמנם ויקרא רבה לד ח בו משתמעת ביקורת על ראובן שלא הלך עד הסוף בהתנגדותו לאחיו ולא גילה מנהיגות מלאה של בכור: "אמר ר' יצחק: למדתך תורה דרך ארץ שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמה. שאילו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתוב עליו (בראשית לו) וישמע ראובן ויצילהו מידם, היה טוענו ומוליכו אצל אביו". אך כאן, וכך גם בגמרא ברכות ז ע"ב, בראשית רבה צז ועוד, זכות היא לראובן שבגינה זכה גם להימנות ראשון ברשימת ערי המקלט, ככתוב: "את בצר במדבר וכו'".

⁸ שתיקנת להם הצלה. התורה מכנה גם את ההורג נפש בשגגה: רוצח. ראו במדבר לה יא ויהושע כ ג. בעקבות זאת, כנראה גם כאן. אבל בד"כ חז"ל מבחינים בין רציחה שהיא במזיד ומשתמשים בלשון הריגה למקרה של שוגג (כל שוגג הוא הריגה אבל לא כל הריגה היא שוגג). משה מזרח שמש הצלה להורגים בשגגה במצוות הקב"ה, או, ללשון השנייה "איכא דאמר" משה נקט יוזמה בעצמו והקב"ה הסכים על ידו ואמר לו: הזרחת שמש לרוצחים. לשיטה זו, מה פשר היוזמה שנקט כאן משה? (ראו "יוזמה" אחרת שנקט משה בקריאה לשלום, דברינו [וקראת לשלום](#) בפרשת שופטים). האם יש למשה אישית קשר להזרחה זו?

⁹ ראו פירוש תפארת ישראל - יכין על משנה זו: "דאע"ג דהפרשת כל ו' הערים מצוה אחת היו, ומשה רבנו ע"ה לא היה בידו לגמור כל המצוה, ואפילו הכי הפריש מה שהיה יכול, ואף שלא קלטו עדיין". ופירוש רש"י על הפסוק "אז יבדיל משה" בפרשתנו: "נתן לב להיות חרד לדבר שיבדילם. ואף על פי שאינן קולטות עד שיבדלו אותן שבארץ כנען, אמר משה: מצוה שאפשר לקיימה - אקיימנה". זו הסיבה שבחרנו לזון בנושא ערי המקלט בפרשתנו דווקא, לכבודו של משה שהגם שידע שלא יוכל לגמור את המצווה, ושאפילו ה'רמיהו נ לו) - חרב על צוארי שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבין ועוסקין בתורה בד בבד; ולא עוד, אלא שמתפשין ... ולא עוד, ישראל ולא נענה, אפילו כך, לא נמנע מהתחלת קיום המצווה. ראו דברינו [המתחיל במצווה הוא גומרה](#) בפרשת מטות על העלאת עצמות יוסף שמשה התחיל ואחרים זכו לגומרה; וכאן משתמע מוטיב נגדי של חשיבות התחלת מצווה גם אם ברור שלא תזכה להשלימה. ראו גם מלחמת מדין שמשה לא עיכב (במדבר לא ב, במדבר רבה כב). ומכאן חזרה לסניגוריה על ראובן, לדרשת ר' תנחום בר חנילאי, שכשם שמשה עשה רק חלק והתחלה של הצלה, כך גם ראובן.

¹⁰ יש במקרא לא מעט החלפה של "לא" עם "ל" עקב קרי וכתוב (יבכל צרתם לו צר' ועוד), אך כאן נראה שזו דרשה נטו.

¹¹ מי ראוי לדרוש תורה ברבים? מי שמכיל את כל תהלתו, מי שמלא וגדוש בתבואה ובתורה. ראו המשך הגמרא שם ביקורת קשה על תלמידי חכמים שמסתגרים בבית המדרש ומתפלפלים זה עם זה ואינן מפיצים את התורה ברבים: "חרב אל הבדים ונואלו אלא שחוטאין". וכנגדם: "רבינא אמר: כל האוהב ללמד בהמון - לו תבואה. והיינו דאמר רבי: הרבה תורה למדתי מרבנותי, ומחבירי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולם". למה נמשכנו והבאנו גם דרשה זו? מה זה קשור לנושא שלנו? בספר דברים יוצא משה אל הקהל הרחב. בהיפך גמור ל-"ונועדתי לך שם" של ספרי שמות, ויקרא, במדבר. ראו דברינו [אוהל מועד](#) בפרשת ויקרא שם כבר הערנו שהמילה "משכן" לא מופיעה כלל בספר דברים והמילה "אוהל מועד" מופיעה פעם אחת בלבד. ספר דברים פותח ב: "אלה הדברים אשר דיבר משה אל כל ישראל" ומסיים ב: "אתם ניצבים היום כולכם". בספר דברים יוצא משה רבנו, "מי שכל התבואה שלו", אל ההמון, ולו תבואה. ובתוך כל ההוראה הזו (שנמשכה כארבעים יום, מראש חודש שבט ועד ז' באדר) מקיים משה גם מצווה הלכה למעשה, בבחינת "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" (ראו דברינו [תלמוד ומעשה](#) בפרשת השבוע ואתחנן). היא מצוות ערי מקלט לנוס שם רוצח מכה נפש בשגגה. ראו בפרט פירוש רמב"ן שהבאנו שם. אבל למה דווקא מצווה זו?

¹² ולפיכך לא מסתפקים חז"ל בקישור האבות למצוות מסוימות שבתורה כמו אברהם עם המילה, יצחק שהיה הראשון להימול לשמונה ימים ונתן מעשרות ויעקב על גיד הנשה ועקירת עבודה זרה, אלא הוסיפו את התפילות ובקשו שזוהא את תפילת שחרית עם אברהם, תפילת מנחה עם יצחק ותפילת ערבית עם יעקב. ראו דברינו [תפילות אבות תקנום](#) בפרשת וירא וכן [חדשים גם ישנים](#) בשיר השירים.

¹³ כל המצוות שהורה משה לבני ישראל, ומן הסתם גם קיימן בעצמו בבחינת "נאה דורש נאה מקיים" (חגיגה יד ע"ב), "ממני תראו וכן תעשו" (שופטים י ז), אף לא אחת מהן נחשבת כמצווה שקבועה לדורות על שמו! התורה כולה קרויה על שמו של משה "לפי שנתן נפשו עליה" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה א), אבל רק מצוות ערי מקלט היא זו שבגינה נזכר את משה ונקבע אותו לדורות? מה עוד, שמשה רק התחיל את המצווה ומי שהשלים אותה, כולל קידוש שלוש הערים בעבר הירדן המזרחי שהתורה בפרשתנו מספרת שמשם הבדיל אותן, הוא יהושע! מה יש כאן שקושר את משה לזין ערי מקלט דווקא?

¹⁴ מדרשים רבים יש על הפסוק: "אז יבדיל משה", חלקם כבר הזכרנו, ולא נוכל להביא את כולם. מכאן ואילך, ניצמד בעיקר למדרש דברים רבה המלווה את ספר דברים פרשה ב סימנים כה-ל, אך לא בהכרח עפ"י סדרם בדפוסים, אלא כפי המתאים לעניינינו. ראו [מבוא לדברים רבה](#) באתר מחלקי המים.

"אז יבדיל משה" – זהו שכתוב: "אוהב כסף לא ישבע כסף" ... א"ר יצחק: מי שהוא אוהב מצוות אינו שָׁבַע מן המצוות. כיצד? אתה מוצא שני גדולי עולם, דוד ומשה, לא שָׁבְעוּ מן המצוות. דוד, אע"פ שאמר לו הקב"ה: "רק אתה לא תבנה הבית" (דברי הימים ב ו ט), היה דוד אומר לעצמו: וכי מפני שאמר לי הקב"ה: "אתה לא תבנה הבית", אני יושב ל"י מה עשה? זירז את עצמו והתקין כל צרכיו עד שלא מת. מנין? שנאמר: "והנה בעניי הכינותי לבית ה' " (דברי הימים א כב יד). וכן משה, אף על פי שאמר לו הקב"ה: "כי לא תעבור את הירדן הזה", אמר משה: אני עובר מן העולם ואיני מפריש להם ערי מקלט? מיד: "אז יבדיל משה".¹⁵

"אז יבדיל משה" הלכה.¹⁶ על כמה דברים נצטווה אדם הראשון? כך שנו חכמים: "על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על עבודת כוכבים, ועל ברכת השם,¹⁷ ועל הדינים, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל".¹⁸ אמר רבי: כולם בפסוק אחד שנאמר: "ויצו ה' אלהים על האדם וגו' " (בראשית ב טז).¹⁹ ויצו - זה עבודת כוכבים ... ה' - זה ברכת השם ... אלהים - אלו הדיינים ... על האדם - זה שפיכות דמים, שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו יישפך" (בראשית ט ו).²⁰ לאמר - זה גילוי עריות ... מכל עץ הגן אכל תאכל - ולא מן הגזל ... ועל כולם יש סליחה, חוץ משפיכות דמים, שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו יישפך".²¹

א"ר לוי: והרי כמה בני אדם שהרגו ומתו על מטותיהן! השיבו אותו: מהו "באדם דמו יישפך"? כשיבואו כל בני אדם לעתיד לבוא, אותה שעה דמו יישפך.²²

אמרו: מעשה בשני אחים שהרג אחד מהם את חברו.²³ מה עשתה אמם? נטלה כוס אחת ומלאה מדמו והניחה אותו במגדל. והיתה נכנסת כל יום ויום ומצאה אותה הדם תוסס. פעם אחת נכנסה והביטה אותו ומצאו ששתק. אותה שעה ידעה שנהרג בנה האחר. לקיים מה שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו יישפך".²⁴

מדרש אגדה (בובר) דברים ד מא פרשת ואתחנן – חזרה לרצח קין והבל

"אז יבדיל משה שלוש ערים". אמר משה רבינו ע"ה: אעפ"י שאלו שבעבר הירדן אינם קולטות עד שיהיו אותם בארץ כנען מפורשות, אעפ"י מצוה הבאה לידי אקיימנה. ולמה הבדיל מזרחה שמש? מקין למד, שרצח את אחיו וגלה למזרח, שנאמר: "וישב בארץ נוד קדמת עדן" (בראשית ד טז).²⁵

¹⁵ אנחנו עדיין בשאלה למה דווקא מצוות ערי מקלט נקשרה עם משה, והפעם בהשוואה עם דוד. ניחא דוד שהזדרז להכין "מכשירי מצווה" ואסף את כל הדרוש לבניית בית לשם ה'. ראו אף שלמה מזכיר זאת בחנוכת הבית, מלכים א פרק ח: "וַיְהִי עִסְלָבָב דָּוִד אָבִי לְבָנוֹת בֵּית לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". אבל משה? להכין ערי מקלט להורגי נפש גם אם בשגגה? מכל מצוות התורה, זו המצווה שעליה רצה שייזכר שמו?

¹⁶ מדרש דברים רבה שייך לז'אנר של 'מדרשי ילמדנו' דוגמת תנחומא, במדבר רבה ועוד, בהם שכיח המבנה של פתיחה בנושא הלכתי: "הלכה", מעבר הדרגתי או מפתיע לאגדה וחתימה בפסוק הפותח השייך לפרשה. כל ההתחלות של כל הפרשות בדברים רבה הם בסגנון זה: הלכה וכו', לעיתים קרובות מצויות דרשות מסוג זה באמצע הפרשה (התחלת סידרה?).

¹⁷ קללת השם בלשון נקייה.

¹⁸ אלה מצוות בני נח שעפ"י מקור זה כבר אדם הראשון הצטווה על שש מהן. ולבני נח נוסף איסור אבר מן החי שקשור להיתר של אכילת בשר לאחר המבול. "שנו חכמים" בלשון הזו אינו מוכר לנו. מקורות קרובים הם: תוספתא עבודה זרה ח ד ו"תנו רבנן" בגמרא סנהדרין נו ע"א. אבל שם אין "אדם הראשון" וההתחלה היא מבני נח. "אדם הראשון" נזכר למשל בפסיקתא דרב כהנא פסיקתא יב ונראה סביר שזהו "שנו חכמים" שמצטט מדרש דברים רבה. ראו דברינו [מצוות טרום סיני](#) בפרשת לך לך.

¹⁹ באיסור על אכילה מעץ הדעת טוב ורע.

²⁰ כאן עושה הדרשן קפיצה גדולה לתקופת נח, וחוזר אחורה ומקדים את איסור שפיכות הדמים לתחילת הבריאה, עוד בגן עדן, ע"ס הוי"קש "אדם" – "אדם" (הדם). הקדמה זו חשובה לעניינינו.

²¹ וכאן הוא חוזר לפסוק שכבר ראינו והפעם בדגש על חציו השני, היינו שאין כפרה לדם שנשפך אלא בהריגת ההורג. והיכן מצאנו פסוק דומה? בעיצומו של דין עיר מקלט בפרשת מסעי, מקור 2 בראש הדר, במדבר לה לג: "וְלֹא־תִחַיְפוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּהּ כִּי הָדָם הוּא יִחַיְפוּ אֶת־הָאָרֶץ וְלֹא־אָרֶץ לֹא־יִכַפֵּר לְדָם אֲשֶׁר שִׁפְדָהּ כִּי־אִם בְּדָם שִׁפְכוּ". ראו דברינו [חנופת הארץ](#) בפרשת מסעי.

²² ר' לוי זועק את הזעקה הקשה שהרי עינינו רואות שכמה וכמה רוצחים לא באים על עונשם וספק עם התשובה שקיבל הניחה את דעתו! עריכת המדרש לעיל, באופן שדרשת ר' לוי היא מעין 'דרשת ביניים', היא באחריותנו. מכאן נמשיך לדרשה הבאה.

²³ את אחיו! ולא הבנו מדוע נקט הדרשן לשון חברו במקום אחיו. כך או כך, מה זה מזכיר לנו?

²⁴ קין והבל! אמא חוה. ראו גם משל האשה התקועית בשמואל ב פרק יד (מובא בקצרה בדברינו [נשים חכמות](#)). ודברי רבקה: "למה אשכל גם שניכם יום אחד". האמנם במות קין פסק דמו של הבל לתסוס והארץ כופרה? (ראו הפסוק בהערה 21). זאת הארץ שקבלה את דמו של הבל בצעקה? ראו מסכת סנהדרין פרק ד משנה ה. וראו דברינו [קין והבל הרצח הראשון](#) בפרשת בראשית.

²⁵ ואותו מדרש בפרשת בראשית פרק ד סימן טז אומר: "קדמת עדן. למזרח עדן, לכך כל הרוצחים בשוגג גולים לערי מקלט שהם במזרחו של ארץ ישראל, שנאמר: אז יבדיל וגו' מזרחה שמש (דברים ד מא)". לא כל ההורגים בשגגה גולים מזרחה, יש גם ערי מקלט במערבה של ארץ ישראל, וההורג היה נס לפי השלטים שבדרך: "מקלט מקלט", אבל המדרש מתייחס למה שמשה עשה. משה שעומד פה בסוף ימיו מלמד וכותב את התורה מבראשית, על כורחו חוזר לרצח הראשון, להבל שהרגו קין. האם קין היה סוג של שוגג כי היה הראשון? האם משה דן במעין קל וחומר שלפחות את ההורגים בשגגה יש להציל? ראו מסכת מכות פרק ב משנה ו: "אחד שוגג ואחד מזיד מקדימין לערי מקלט", שכל הורג נפש היה בורח תחילה לעיר המקלט בו היה בית דין של כג' שייכול לדון דיני נפשות, על מנת שגואל הדם לא יעשה דין לעצמו. בית הדין מברר ומחליט אם הרג במזיד והוא מתחייב מיתת בית דין, או שהרג

דברים רבה פרשה ב סימן ל – מזרחה שמש לרוצחים

מהו "מזרחה שמש"? אמר ר' יוסי ברבי חנינא: א"ל הקב"ה למשה: הזרח שמש לרוצח ונתת לו מקלט שיגלה לשם שלא יאבד בעון הרציחה כשם שהשמש הזה מאיר לעולם.²⁶

דברים רבה פרשה ב סימן כט – מי שאכל מהתבשיל

מה ראה משה ליתן נפשו על ערי מקלט? א"ר לוי: מי שאכל את התבשיל, הוא יודע טעמו. כיצד? כשהרג משה את המצרי, יצא ביום השני ומצא לדתן ולאבירם מריבין זה עם זה ... זה דתן התחיל מבזה אותו, אמר לו: "הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי?" כיון ששמע פרעה כך אמר: כמה דברים שמעתי ושתקתי. כיון שהגיע על שפיכת דמים תפסו אותו.²⁷

מדרש תנחומא (בובר) ואתחנן הוספה סימן ד – שירת משה ליד באר מדין

"אז יבדיל משה" - מהו "אז"? - לשון שירה. מי אמר שירה? הרוצח, שכתוב בו: "מות יומת הרוצח" (במדבר לה טז), ורוצח לא יהרג. דבר אחר: מי אמר שירה? משה אמר שירה. משל הדיוט אמר: ²⁸ מי שאכל התבשיל יודע מה טעמו. לפי שהרג את המצרי וברח, לכך יודע מה בנפשו של הורג. ואמר: "אז יבדיל משה".²⁹
דבר אחר: מי אמר שירה? ישראל אמרו שירה. שכתוב: "ולאֶרֶץ לֹא יִכּוּפֵּר לָדָם כִּי אִם בְּדָם שׁוֹפְכוֹ" (במדבר לה לג), אמרו ישראל כל מי שהרג בשגגה נהרג, כיון שאמר משה רפואתו של דבר, אמרו ישראל שירה.³⁰

דברים רבה פרשה ב סימן כח – בני ישראל הם שמבקשים

מה כתיב?³¹ "אֲשֶׁר יִטֵּב לָךְ וּלְבָנֶיךָ אֲחֵרֶיךָ וְלַמְּעוֹן תִּפְאַרְיֶךָ יָמִים עַל־הַאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ פְּלִהֲמִים" (דברים ד מ) - אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, זו היא אריכות ימים? אדם הורג נפש בשגגה וגואל הדם

בשוגג והוא מקבל את חסותו של בית הדין בעיר המקלט. את כל זה רואה משה ומבקש שבכניסה לארץ, לא נחזור לבראשית, לקין והבל. ומה עם משה עצמו?

²⁶ ב"מזרחה שמש" שמשו כבש כהנהגה לכיבוש הארץ על"י הושע, חייב להיות פתרון של החברה ושל מערכת המשפט, חייב להיות מקלט למי שהרג בשגגה. השמש במזרח חייבת להאיר למי ששגג. משה מזרח לבני ישראל את שמש המשפט, את סמכות בית הדין לדון דיני נפשות, שהוא ורק יכול לשפוט כולל לקיחת חיים. מי למיתו ומי למקלט. המשמעות של "באדם דמו יישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם" - הם הדיינים שנקראים אלהים. וכבר הארכנו בנושא זה בדברינו [שופך דם האדם](#) בפרשת נח.

²⁷ שהמלכות לא יכולה לעבור על סדר היום של שפיכות דמים. זו פגיעה בכוחה ובלגיטימיות של השלטון. השוו עם מלכות שמים במדרש דברים רבה ב כה-כז לעיל: "על כולם יש שליחה, חוץ משפיכות דמים". הנה הגענו למעורבותו האישית של משה בדין ערי מקלט, כמי שהרג נפש ונאלץ בעצמו לברוח ולגלות! ומכאן אולי גם הציווי "תכין לך הדרך", בהשוואה למשה שנס אל המדבר בלי לדעת להיכן, בלי שלטי דרכים והכוונה, רק אימת שלוחי פרעה עליו. ראו דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן: "לנוס שמה רוצח - וכי מכיר היה הרוצח לילך לערי מקלט אם הרג בשגגה? ואם היה אדם מארץ רחוקה, מה היה עושה? היאך היה יודע אי זו היא עיר ערי מקלט? א"ר יעקב: מילין קבועין בדרך, והיה כתוב עם כל אחד ואחד בשבעים לשון. והיה הרוצח רואה ויודע". בשבעים לשון תכתבו: "מקלט מקלט", מבדיל ומצווה משה את בני ישראל, כבר עכשיו בשלוש ערי המקלט המזרחיות: בעברית וביוונית, במצרית ובמדינית, בערבית ובלטינית, באנגלית ובסינית! בארץ ישראל תמיד היה בליל עמים.

²⁸ "משל הדיוט אמר" כמו "היינו דאמרי אנשי", היינו משל עממי, אמרת העם.

²⁹ משה שהרג בשגגה (בסיבה) אומר שירה על הבאר! ראו דברים רבה ב כט: "אז יבדיל משה. אמר רבי איבו: כיון שברח משה התחיל אומר שירה, שנאמר: וישב בארץ מדין וישב על הבאר. מה ישראל אמרו שירה על הבאר, אף משה אמר שירה על הבאר. אמר ר' לוי: לפי שארעה פרשת רוצח על ידו, נתעסק בערי מקלט". ובדברים רבה (ליברמן) בלשון מורחבת: "אז יבדיל משה, מהו אז? זה שירה, שנאמר: אז ישיר משה. מי אמר שירה? משה אמר שירה. למה? שהוא הרג את הנפש. אימתי? בשעה שהיו ישראל משועבדים במצרים בטיט ובלבנים ... ויהי בימים הרבים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו ... וכיון שהרגו, ברח לעיר מקלט, שנאמר: ויברח משה מפני פרעה, וישב על הבאר. מהו וישב על הבאר? שאמר שירה ... ולמה אמר שירה? שהוא היה יודע צערו של רוצח. משל הדיוט אומר: דאכל מן קדרא ידע מה היא טעמא דתבשילא (האוכל מן הקדירה יודע טעם התבשיל). וכיון שאמר ליה הקב"ה רפואתו, התחיל משה אומר שירה". בעת שניצל משה והתבשר שיש "רפואה" למי שנטל נפש, אמר שירה על באר מדין. האם כעת, בערוב ימיו, הוא אומר שירה על שזכה לסגור מעגל ולהבדיל את ערי המקלט שבמזרח? האם הפכה השירה האישית לשירה של העם כולו? ומה באמת היה דינו של משה? הורג בשגגה או שמא פוגע ברודף? האם להלכה מי שהרג רודף יכול לנוס אל עיר מקלט ולבקש שם הגנה מפני גואל הדם?

³⁰ בני ישראל מצטרפים כאן לשירתו האישית של משה של "אז". מה שלא יכלו לעשות בשעבוד מצרים הם יכולים לעשות כעת. ועדיין יש קצת לתמוה ולשאול: ניחא פדותו האישית של משה, מה יש לשיר על דין ערי מקלט? האם באמת התקנה להורג בשגגה היא דבר שיש לשורר עליו? על איזו מצווה אחרת שרו משה ובני ישראל? נשמח לשמוע דעות בפשר שירה זו מה זאת עושה.

³¹ "למעלה מן העניין", אנחנו מרשים לעצמנו להוסיף ללשון המדרש. הסבר בהערה הבאה.

³² פסוק זה, שטעו בו המעתיקים והחליפו עם פסוקים אחרים בתורה המבטיחים אריכות ימים, טעון הסבר. אם נפתח את החומש נראה שפסוק זה נמצא אחד לפני פרשת ערי מקלט בפרשתנו, לפני הפסוק: "אז יבדיל משה". בפשט המקרא, פסוק זה, שיש פרשה פתוחה בינו ובין "אז יבדיל משה", שייך "למעלה" לעניין הקודם: "כי תוליד בנים ובני בנים", 15 פסוקים קודם, וחותרם פרשה זו. אבל הדרשן מחבר את הפסוק "למטה" לעניין ערי המקלט.

רודף אחריו להורגו והכל מתים שלא בעונתם? אמר הקב"ה למשה: חייד, יפה הם מדברים, לך והפרש להן ערי מקלט, שנאמר: "אז יבדיל משה"³³.

דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן – התורה כמקלט

אמרו ישראל: רבינו משה, ערי מקלט אינן בטלים לעולם? אמר להם: לאו, אלא סוף בית המקדש עתיד ליחרב וערי מקלט בטלות. אמרו לו ישראל: והיאך אנו עושים?, מיד אנו מתים. אמר להם: לאו, אלא התורה לפניכם שהיא מצלת יותר מערי מקלט. שערי מקלט אינן קולטות אלא לשוגגין והתורה פונה את השוגגין ואת המזידין.³⁴ ומה כתיב שם? "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" (דברים ד מד).³⁵ מהו "וזאת"? עשאה מוסף על ערי מקלט. מה ערי מקלט מצילות מן המיתה, אף התורה כן. אמר שלמה: "החזק במוסר אל תרף" (משלי ד ג). ... אמרו ישראל: רבנו משה, אם בטלו ערי מקלט, להיכן אנו בורחים? אמר להם: לתורה, שנאמר: "וזאת התורה" - והיא נותנת לכם חיים, שנאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג ח).³⁶

דברים רבה פרשה ב סימן ל – איקונין של מלך

"אז יבדיל משה שלש ערים מזרחה שמש" - מהו "מזרחה שמש"? אמר ר' יוסי ברבי חנינא: א"ל הקב"ה למשה: הַזְרַח שמש לרוצח ונתת לו מקלט שיגלה לשם...³⁷ דבר אחר: "לנוס שמה רוצח" - רבנן אמרין: למה הדבר דומה? לְחַרְשׁ³⁸ שהיה עושה איקונין של מלך. מתוך שהוא עושה בה, נשברה לתוך ידיו. אמר המלך: אילו בטובתו שיברה, היה נהרג. עכשיו ששיברה שלא בטובתו יִטְרַד לְמִטְלוֹן.³⁹ כך, גזר הקב"ה: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך", אבל מי שהורג נפש בשגגה שלא בטובתו, גולה ממקומו, שנאמר: "ונס אל אחת הערים האל וחיי". אמר הקב"ה: בעולם הזה, על ידי שהיה יצר הרע מצוי, היו הורגים אלו את אלו ומתים. אבל לעתיד לבוא אני עוקר יצר הרע מכס ואין מיתה בעולם, שנאמר: "בלע המות לנצח" (ישעיה כה ח).⁴⁰

לאחר סגירת הגיליון קפץ ובא לנו מקור חשוב זה שיש לשלב לעיל, אך העדפנו להשאיר הדף כמות שהוא במקור, ולהוסיף מדרש זה כאן.

מסכת זבחים דף קיז עמוד א – מחנה המשכן כעיר מקלט⁴¹

³³ כנגד שבחו של משה, או מזכרת מעשיו במצרים, כנגד הדואליות: "הזרח להם שמש" - ציווי הקב"ה או "הזרחת להם שמש" - שבח הקב"ה ליוזמתו של משה, כנגד שני אלה בא מדרש זה ומעביר את המשקל לבני ישראל. הם שתבעו פתרון למכה נפש בשגגה, להפסקת סבב הדמים הבלתי פוסק של רצח וגאולת דם - "הכל מתים שלא בעונתם". בדומה לבנות זלפחד שתבעו את ירושת הארץ והביאו לנו את שמחת ט"ו באב הסמוכה לפרשתנו (ראו דברינו [יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה](#) לט"ו באב), גם כאן הקב"ה מסכים עם טענת בני ישראל. שימו לב לקשר הישיר שבין בני ישראל והקב"ה שעוקף את משה!

³⁴ איך מצילה התורה זדונות? אולי עפ"י מה שכתבנו ליום הכיפורים [זדונות שגגות וזכויות](#).

³⁵ זה אחד הפירושים לשאלה מה עושה הפסוק: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" בצמוד לפרשת עיר מקלט בפרשתנו? אנחנו מורגלים בפסוק זה בשעת הוצאת ספר התורה (בתוספת "על פי ה' ביד משה" שלקוחה מפסוקים אחרים, כאילו זה פסוק אחד) ואולי לא תמיד מודעים היכן כתוב פסוק זה בתורה. הוא כתוב בפרשתנו בצמוד לדין ערי המקלט? מה עושה פסוק זה שם? בפשטות הוא מסכם את כל פרק ד בספר דברים שפותח במילים: "ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים וכו'". בא מדרש זה ומסביר מדוע נצמד הפסוק: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" לדין ערי מקלט. ראו דברינו [וזאת התורה אשר שם משה](#) בפרשה זו, שם גם הרחבנו לדין בתוספת "על פי ה' ביד משה" שהודבקה לפסוק זה.

³⁶ ראו גמרא יומא עב ע"ב: "אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: וזאת התורה אשר שם משה, זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה. והיינו דאמר רבא: דאומן לה - סמא דחייא, דלא אומן לה - סמא דמותא". כעת נוכל גם לקרוא את הפסוק המקדים את פרשת ערי מקלט בפרשתנו, דברים פרק ד מ (ראו דברים רבה ב כח והערה 32 לעיל) במלואו: "וְשִׁמְרֵת אֶת־חֻקֵּי וְאֶת־מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטַב לָךְ וּלְבִנְיָךְ אַחֲרָיִךְ וּלְמַעַן תִּאָּרֶיךָ יָמִים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ כְּלֵי־הַיָּמִים". בהקדמה לפרשת ערי מקלט נמצאת התרופה לימים בהם לא יהיו עוד ערי מקלט. ימים בהם בכלל אין עוד כח לבית הדין לדין דיני נפשות. ימים בהם "רבו רצחנים" (סוטה מז ע"ב). ונתרה רק התורה אשר שם משה ומוסר בספרות החכמה אשר לשלמה. וגם דרך זו רבת חתחתים ומכשולים לבטל שפיכות דמים, שהיא קשה מכל העבירות שבתורה. וחזר משה לתמונה. אך עדיין הרעיון שהתורה מצילה הורג בשגגה "קשה לעיכול". ניחא אם מדובר לכתחילה, היינו שהעיסוק בתורה ימנע את ההריגה באופן כזה או אחר, אבל בדיעבד? בית המדרש יהפוך לעיר מקלט? (סמך לייסוד ישיבה בבתי הסהר?).

³⁷ דרשה שכבר ראינו לעיל.

³⁸ אומן, פסל. ראו ישעיהו מא ז: "וַיִּחַזַק חָרֶשׁ אֶת־צַרְף מַחְלִיק פְּטִישׁ אֶת־הוֹלֵם פְּעַם אִמֵּר לְדָבֵק טוֹב הוּא וַיִּחַזְקוּהוּ בְּמִסְמְרִים לֹא יְמוּט". הפטרת פרשת לך לך.

³⁹ למכרות המלך.

⁴⁰ האם רק לעתיד לבוא, רק ע"י עקירת היצר הרע, תיפסק שפיכות דמים? ומה עד אז? נראה שמשנה שידע "מה בנפשו של הורג" ו"צערו של רוצח", ולפיכך נתן נפשו על דין ערי מקלט, לא היה סובר כך.

⁴¹ נחזור לקשר בין דין ערי מקלט ומשה אישית. בין משה המורה הראשון והגדול - הדמות התנ"כית והתושב"עית, ובין משה האיש (כמסופר במקרא).

תניא: "ושמתי לך" - מקום בחיך, מקום - מקומך, "אשר ינוס שמה" - מלמד שמגלין במדבר, להיכן גולין? למחנה לוי⁴².

שבת שלום

ושנזכה לראות בנחמת ציון, גאולת ישראל ובנין ירושלים מחלקי המים

מים אחרונים: אילו מצוות נזכרות בתורה שלוש פעמים ויותר (שאלתנו בהערה 4)?

1. שלושת הרגלים – מצאו את כל האזכורים
2. מצוות השבת – מצאו את כל האזכורים
3. איסור נשך וריבית – מצאו את כל האזכורים
4. עוד?

⁴² ראו גם פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות כא פרשת משפטים: "מה מנוס לדורות ערי הלויים קולטות, אף לשעה מחנה הלויים קולטות. מיכן שהיו ישראל קולטין במדבר. להיכן גולין? מחנה לוי, שנאמר: ושמתי לך מקום - לך ממקומך". לקראת סוף הדף אנחנו חוזרים למשה. ערי המקלט החלו אמנם לפעול רק בימי יהושע כפי שראינו, אבל הפונקציה של מקלט להורג בשגגה התקיימה כבר במדבר, מרגע שנבנה המשכן ומחנה הלויים סביבו. שם ישב משה בלאו הכי רוב זמנו – בין ההתוועדות במשכן ובין הנהגת עם ישראל. ושמענו דרשה שמדקדקת: "ושמתי לך מקום" – מקום המיועד לך כמי שנטל נפש. אבל על מנת שלא להפוך מקום של קדושה למפלט לרוצחים בכלל, צוותה התורה, מנגד: "וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות" (שמות כא ד).